

S P R A W O Z D A N I A

Prawo Kanoniczne
58 (2015) nr 2

Sprawozdanie z konferencji naukowej z okazji Roku Życia Konsekrowanego

Dnia 29 kwietnia 2015 roku odbyła się w Warszawie konferencja naukowa zatytułowana: „Prawo kanoniczne pomocą osobom konsekrowanym w dążeniu *ad perfectam caritatem*” zorganizowana przez Katedrę Ustroju Kościoła i Kanonicznych Form Życia Konsekrowanego Wydziału Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Okazją dla zwołania konferencji stało się ogłoszenie przez Ojca Świętego Franciszka Roku Życia Konsekrowanego, którego granice czasowe oraz cele zostały podane i szerzej opisane w Liście Okólnym Kongregacji Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego z dnia 2 lutego 2014 roku skierowanym do wszystkich osób konsekrowanych.

Pośród wielu zadań Roku Życia Konsekrowanego, jest m.in. wyrażenie wdzięczności za soborowy dekret o przystosowanej do współczesności odnowie życia zakonnego *Perfectae caritatis* (28 października 1965 r.). Po-stanowienia tego dekretu, mimo upływu 50-ciu lat, są nadal aktualne i służą trwającej wciąż odnowie życia zakonnego, która ostatecznie ma pomóc osobom konsekrowanym w osiągnięciu świętości ich życia czyli miłości doskonałej. Doniosła rola w procesie odnowy przypada prawu kanoniczemu, a zwłaszcza kanonom dotyczącym instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostolskiego. Stanowi ono ważne narzędzie w realizacji dążenia osób konsekrowanych *ad perfectam caritatem*.

Celem sympozjum było przypomnienie osobom konsekrowanym, że prawo kanoniczne stanowi skuteczną pomoc w realizacji rad ewangelicznych. Co więcej, każda dziedzina życia poświęconego Bogu w instytutach życia konsekrowanego jest nim objęta.

Dziekan Wydziału ks. prof. Henryk Stawniak powitał wszystkich uczestników konferencji: ks. prof. Stanisława Dziekońskiego Rektora UKSW, prelegentów, przewodniczących sesji, gości z różnych ośrodków naukowych z Polski i z zagranicy, siostry zakonne z różnych wspólnot. Podkreślił, że wszyscy prelegenci są specjalistami z zakresu prawa zakonnego. W swoim

wystąpieniu nawiązując do listu apostolskiego papieża Franciszka przypominał też główne cele Roku Życia Konsekrowanego, którymi są: spojrzenie w przeszłość z wdzięcznością, przeżywanie teraźniejszości z pasją, nadzieja na przyjęcie przyszłości. Odnosząc się do tematu konferencji podkreślił jak istotnym i ważnym narzędziem jest prawo kanoniczne w dążeniu do świętości osób konsekrowanych. W kilku zdaniach omówił też treść poszczególnych referatów.

Otwarcia konferencji dokonał Rektor UKSW ks. prof. Stanisław Dziekoński, który podkreślił wagę jej tematyki i wyraził radość, że uniwersytet może gościć tak wielu uczestników. Zwrócił też uwagę na fakt, że życie osób konsekrowanych jest dzisiaj dla wielu ludzi pytaniem. Pytaniem o to, co najważniejsze. W związku z tym pogratulował organizatorom pomysłu konferencji i wyraził życzenie, aby rozpoczynające się obrady pozwoliły odkryć to, co istotne w życiu konsekrowanym.

Podczas konferencji wygłoszono 7 referatów w dwóch sesjach. Pierwszej sesji przewodniczył ks. prof. Bronisław Zubert OFM (WSFiP). Pierwszy referat w tej sesji zatytułowany *Prawo kanoniczne w życiu osób konsekrowanych* wygłosił ks. prof. Tomasz Gałkowski CP (UKSW). Zaakcentował on, że życie konsekrowane powstało w Kościele i nadal rozwija się w Kościele. Referent przestrzegając jednocześnie przed nieznaną i niestosowaniem prawa. Podkreślił, że nieznaną prawa szkodzi, nie tyle samej osobie, ile w odniesieniu do innych osób i całej wspólnoty. Według Prelegenta pojmowanie Kościoła tylko, jako rzeczywistości charyzmatycznej bez istniejących w nim praw i obowiązków spłyca i uboży obraz Mistycznego Ciała Chrystusa, gdyż także prawo kościelne służy realizacji dóbr nadprzyrodzonych i przyczynia się do rozwoju duchowego wiernych – również osób konsekrowanych. Stąd prawo kanoniczne stanowi skuteczną pomoc osobom konsekrowanym w bardzo charakterystycznym dla nich naśladowaniu Chrystusa. Zauważył przy tym ważną prawidłowość, że prawo w życiu osób konsekrowanych, jeżeli nawet nie prowadzi do wzmocnienia wewnętrznych relacji międzyosobowych we wspólnocie, to przynajmniej reguluje je w wymiarze zewnętrznym, ułatwiając tym samym funkcjonowanie wspólnoty.

W dalszej części referatu poruszył zagadnienie *salus animarum*, jako cel i sens istnienia prawa kanonicznego oraz kwestię dotyczącą relacji: prawo a wolność osoby, diskutowaną często w środowiskach osób konsekrowanych. Kompetentne wyjaśnienia omawianych kwestii pozwoliło Prelegentowi sformułować wniosek, że prawo kanoniczne nie ogranicza wolności osoby, wręcz przeciwnie dokładniej ją wyraża. W zakończeniu swojego

wystąpienia Prelegent przywołał jeszcze jedną obserwację. Jego zdaniem przyczyną nieznamości i deprecjonowania prawa w życiu konsekrowanym jest niekorzystna tendencja nie podejmowania przez osoby konsekrowane studiów z zakresu prawa kanonicznego w Polsce i za granicą.

Po ogólnym wyjaśnieniu roli prawa kanonicznego w życiu osób konsekrowanych s. prof. Bożena Szewczul WNO (UKSW) w swoim referacie pt. *Znaczenie prawa własnego instytutów życia konsekrowanego dla rozwoju duchowego ich członków* podjęła tematykę roli prawa własnego instytutów w życiu ich członków, a dokładniej jego wartości dla ich doskonalenia się wewnętrznego. Już na wstępie nadmieniła, że dążenie osób konsekrowanych *ad perfectam caritatem* jest ogólnie zrozumiałe w Kościele od początku powstania tej formy życia poświęconego Bogu. Natomiast, zdaniem Prelegentki, nie do końca przekonuje nawet same osoby konsekrowane prawda, że pomocą w tym względzie może być prawo kościelne powszechne i prawo własne instytutów życia konsekrowanego. Aby jednak się o tym przekonać konieczna jest częsta lektura własnego prawa i refleksja nad nim.

W dalszej części referatu Prelegentka wyjaśniła pojęcie prawa własnego oraz jego podstawowe zbiory nazywane najczęściej konstytucjami i dyrektoriami. Konstytucje stanowią kodeks fundamentalny dla członków każdego instytutu. Podkreśliła, że zawierają one w sobie elementy prawne oraz duchowe. Zarówno jedne jak i drugie sprzyjają rozwojowi życia wewnętrznego członków instytutu. Mają one korzenie teologiczne i duchowe, ponieważ wyrażają *patrimonium duchowe* instytutu, ducha założyciela i jego drogę do świętości, która staje się udziałem kolejnych członków instytutu. Zharmonizowane treści prawne i duchowe wyrażają, więc istotę codziennego życia członków instytutu w dokładniejszym naśladowaniu Chrystusa. Konstytucje są, zatem swoistym doświadczeniem duchowym i stanowią one nie tyle zbiór informacji, norm, które należy zachowywać ile przede wszystkim niosą w sobie doświadczenie dynamizmu z życia założyciela. Zawierają w swej treści sposób naśladowania Chrystusa oraz dziedzictwo duchowe i charyzmat instytutu, pozwalają na pełniejszy udział w życiu Kościoła. W końcowej części referatu Prelegentka zwróciła uwagę na sprawę przyczyn deprecjonowania konstytucji i niechęci do nich wśród osób konsekrowanych. Jej zdaniem wynikają one ze zbyt formalistycznej interpretacji prawa w instytutach i podobnym sposobie jego stosowania.

Kolejne referaty dotyczyły prawnej regulacji podstawowych dziedzin życia konsekrowanego, takich jak posługa władzy, zarządzanie dobrami materialnymi i formacja członków w instytutach. Pierwszą dziedzinę omówił

o. dr Piotr Skonieczny OP (Angelicum, Rzym) w referacie zatytułowanym *In spiritu servitii: sposób sprawowania władzy przez przełożonych instytutów życia konsekrowanego a powołanie ad perfectam caritatem. Komentarz lub medytacja do kanonów 617, 618 i 619 KPK*. Już na wstępie Prelegent podkreślił, że władza w instytutach życia konsekrowanego i stowarzyszeniach życia apostołskiego, jak każda władza w Kościele, pochodzi od Boga przez pośrednictwo Kościoła i jest władzą publiczną. Opierając się na postanowieniach cytowanych w tytule referatu kanonów poświęcił temu zagadnieniu sporo czasu. Analizując przepisy zwrócił uwagę na podstawową zasadę wykonywania władzy przez przełożonych zakonnych, na tzw. ducha służby (*spiritus servitii*) i nazwał ją złotą zasadą pełnienia posługi osób odpowiedzialnych za instytuty i ich członków. Zauważył też, że postawa przełożonego, jako sługi wspólnoty wyklucza jednocześnie każdy autorytaryzm, wszelki egoizm i chęć wywyższania się. Ponadto Prelegent zwrócił uwagę na charakter duchowy władzy przełożonych podkreślając, że tenże „duchowy cel” jest wpisany w podstawy prawa kanonicznego. Jego zdaniem najnowsze dokumenty kościelne dotyczące życia konsekrowanego nieustannie przypominają, że władza w instytutach powinna być przede wszystkim władzą duchową, czyli służyć temu, co Duch Święty pragnie urzeczywistnić w każdej osobie konsekrowanej. W zakończeniu swojego wystąpienia podkreślił, że dopiero tak realizowana służba przełożonego staje się pomocą dla braci i sióstr oraz, że dzięki niej będą oni mogli zbliżyć się *ad perfectam caritatem*.

Dziedzina ekonomii w życiu osób konsekrowanych była przedmiotem referatu ks. prof. Ambrożego Skorupy SDS (KUL) zatytułowanego *Realizacja ewangelicznej rady ubóstwa w instytutach życia konsekrowanego według prawa kościelnego*. W swym referacie nawiązał on do Listu Okólnego Kongregacji Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostołskiego wydanego po ubiegłorocznym międzynarodowym sympozjum zorganizowanego w Rzymie przez tę Kongregację i zawierającego wytyczne dotyczące zarządzania dobrami w instytutach życia konsekrowanego. We wstępie Prelegent wyjaśnił pojęcie ubóstwa w kontekście życia konsekrowanego zaznaczając, że nie sprowadza się ono do stanu nędzy, który człowieka upadła, upokarza, ale opiera się ono na własnej pracy osób konsekrowanych. Jego zdaniem życie ubogie osób konsekrowanych powinno być prowadzone zgodnie z zasadą umiaru i nieść ze sobą zależność oraz ograniczenie w używaniu dóbr i dysponowaniu nimi. Ponadto specyfika życia ubogiego osób konsekrowanych polega na takim przeżywaniu ubóstwa, które ubogaca

zarówno osoby konsekrowane jak i postronne. W dalszej części referatu Prelegent podjął zagadnienie konkretnych obowiązków członków instytutów wynikających z praktyki rady ubóstwa, a także obowiązki instytutu wobec swych członków związane z zarządaniem dobrami materialnymi.

W końcowej części wystąpienia Prelegent ustosunkował się do pewnych ograniczeń wynikających z prawa powszechnego, istniejących w instytutach w sferze używania i zarządzania dobrami materialnymi, jak chociażby obowiązek ustanowienia ekonomy, czy składania przez niego sprawozdań właściwym przełożonym z zarządu dobrami materialnymi.

Po wygłoszonych referatach pierwszej sesji odbyła się dyskusja, w której jako pierwszy głos zabrał ks. prof. B. Zubert. Postawił on pytanie ks. prof. T. Gałkowskiemu, dlaczego w swoim referacie nie odniósł się do kan. 207, gdzie prawodawca mówi o podziale Ludu Bożego? W odpowiedzi ks. T. Gałkowski zauważył, że ta kwestia nie była bezpośrednio związana z tematem referatu. Podkreślił też, że nie należy sztucznie poszukiwać trzech stanów w Kościele. Ks. prof. Zubert dodał, że dzisiaj niektórzy autorzy sugerują, iż stan życia konsekrowanego jest pochodzenia Bożego. Ks. prof. Gałkowski stwierdził, że prawodawca kodeksowy nie podtrzymuje tego stanowiska. W dyskusję włączył się ks. dr P. Skonieczny, który dopowiedział, że w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich jest wyraźnie mowa o trzech stanach w Kościele, natomiast w Kodeksie Prawa Kanonicznego nie ma o tym mowy. Następnie zabrał głos ks. prof. J. Krzywda, który podniósł kwestię sprawowania władzy przez przełożonych. Może się zdarzyć, że ktoś został mianowany przełożonym i nie wykonuje swej władzy w duchu służby. Wystarczy mu, że podwładni wykonują jego rozkazy. Co w takim przypadku należy zrobić? W odpowiedzi ks. dr P. Skonieczny zauważył, że przełożeni są przeważnie mianowani na trzy lata i problem często sam się rozwiąże. Podkreślił jednak dwa problemy: jeden jak technicznie podejść do sprawy, a z drugiej strony by swoim działaniem nie osłabił powagi urzędu przełożonego. Zdaniem Prelegenta w przypadkach bardziej drastycznych należałoby interweniować odwołując się do instytucji wizytacji kanonicznej. W dalszej części dyskusji głos zabrała s. E. Sikorska i zapytała, co należałoby zrobić, aby osoby konsekrowane w swoim życiu w sposób żywy przyjmowały normy prawne. W odpowiedzi ks. prof. Gałkowski podkreślił, że należy pisać ich jak najmniej. S. prof. Szewczuk zauważyła, że należy je zachowywać ze słusnością kanoniczną. Z kolei ks. prof. A. Skorupa zaznaczył, że wszelkie problemy należy omawiać na spotkaniach wspólnotowych. Ks. dr P. Skonieczny dodał, że zauważa się tendencję do tworzenia nadmiaru norm.

Stąd nie należy ich powtarzać. Winny być one konkretne, dostosowane do rzeczywistości. Jego zdaniem mnożenie norm nie posiada jakiegokolwiek sensu. Do dyskusji włączył się o. dr Bartoszewski, który podzielił się refleksją odwołując się do aspektu historycznego. Przypomniał proces reformy prawa własnego instytutów po Soborze Watykańskim II na podstawie Dekretu *Perfectae caritatis*. Ten proces odnowy konstytucji zakonnych okazał się opatrnościowy. Okazały się one prawem stabilnym. Jego zdaniem świadomość prawa własnego należy kształtować już od nowicjatu. Z kolei ks. prof. J. Wroceński odniósł się do tematu konferencji i zasugerował, czy nie należałoby na jego końcu postawić znaku zapytania. Czy rzeczywiście prawo kanoniczne jest pomocą w dążeniu *ad perfectam caritatem*, a może niekiedy jest przeszkodą? W odpowiedzi ks. prof. Zubert przyznał rację, że istotnie niekiedy prawo może być przeszkodą w tym procesie. Ks. prof. Gałkowski zauważył, że owszem jakaś konkretna norma w danej sytuacji może być taką przeszkodą, ale nie prawo, jako takie, bowiem jest ono tworzone zawsze, jako pomoc dla realizacji określonych celów. Następnie s. Aleksandra (Pallotyńska) zauważyła, że prawo kanoniczne jest prawną formą zapisów teologicznych. Nie znając własnych przepisów nie można wybrać właściwych przełożonych. W swej wypowiedzi podkreśliła konieczność znajomości prawa. A s. Angelika (Dominikanka) zaznaczyła, że całą rzeczywistość życia konsekrowanego należy sprowadzić do wspólnego mianownika, którym jest dążenie *ad perfectam caritatem*.

Sejsi popołudniowej przewodniczył ks. prof. Józef Wroceński SCJ (UKSW). Jako pierwszy wygłosił referat ks. prof. Józef Krzywda CM (UPJ-P II) na temat *Formacja zakonników w perspektywie życia osobistego, wspólnotowego i apostolskiego*. W pierwszej części swego wystąpienia Prelegent nawiązał do wiodącej myśli zawartej w dekreście *Perfectae caritatis*, że przystosowana odnowa instytutów zależy najbardziej od formacji członków, co prawodawca kościelny precyzuje w kan. 659 § 1 KPK/1983. Mówca podkreślił, że jeszcze dobitniej na temat formacji osób konsekrowanych wyraził się Jan Paweł II w posynodalnej adhortacji apostolskiej *Vita consecrata* podkreślając, że proces formacyjny ma za zadanie przygotowanie osoby do całkowitego poświęcenia się Bogu przez naśladowanie Chrystusa. Proces formacyjny osób konsekrowanych powinien mieć *charakter totalny*, pełny, musi obejmować wszystkie dziedziny życia ludzkiego, chrześcijańskiego i konsekrowanego.

W dziedzinie życia wspólnotowego zakonników i związanej z nim formacji Prelegent zauważył, że wspólnoty nie należy rozumieć tylko

w kategoriach formalnej przynależności konkretnej osoby konsekrowanej do określonej społeczności instytutu, lecz powinno się odnosić to pojęcie do szczególnej więzi duchowej z pozostałymi członkami instytutu. Podkreślił też, że członkowie każdego instytutu, niezależnie od jego charakteru apostołskiego czy kontemplacyjnego powinni zawsze łączyć kontemplację z miłością apostołską.

Dwa ostatnie referaty dotyczyły nieobecności we wspólnocie i procedury wydalania osób konsekrowanych z instytutu. Omówione zostały, więc instytucje eksklaustracji, sekularyzacji i wydalania z instytutu. Wymienione instytucje pojmują się zazwyczaj, jako rewanż za prowadzenie przez osoby konsekrowane życia sprzecznego z radami ewangelicznymi lub za popełnione przez nich zło. Tymczasem instytucje te można traktować również, jako rewizję powołania osoby, która znalazła się w głębokim kryzysie swego powołania wynikającym z okoliczności zewnętrznych lub z wewnętrznych. Osoba opuszczająca instytut z pełną świadomością prawdy o sobie samej nie zamyka sobie drogi do świętości życia we wspólnocie kościelnej.

Sposoby rozluźnienia więzów zakonnika ze wspólnotą, w której zobowiązany jest on przebywać, omówił ks. dr Andrzej Sosnowski CR (UPJPII) w referacie zatytułowanym: *Prawne formy obecności zakonnika poza wspólnotą*. Prelegent najpierw wnikliwie ukazał prawną nieobecność osoby konsekrowanej poza wspólnotą w szerokim kontekście historycznym, wyróżniając nieobecność nieprzekraczającą jednego roku i nieobecność przekraczającą jeden rok. Następnie omówił szeroki katalog przyczyn, które skłaniają kompetentną władzę kościelną do udzielenia pozwolenia na przebywanie osoby konsekrowanej poza wspólnotą, uwzględniając realne problemy, z jakimi spotykają się obecnie osoby konsekrowane.

W dalszej części wystąpienia została omówiona instytucja eksklaustracji, która jest formą ograniczonego w czasie przebywania osoby konsekrowanej poza instytutem, kiedy ulegają rozluźnieniu więzy z samym instytutem. Prelegent ukazał eksklaustrację według obowiązujących przepisów, omawiając jej pięć rodzajów. Jego praktyczne uwagi w omawianej materii mogą być pomocne zarówno dla osób konsekrowanych, jak i przełożonych.

Ostatni referat pt. *Aktualna problematyka sekularyzacji i wydalania z instytutu* wygłosił ks. dr Marek Stokłosa SCJ (UKSW). Prelegent tytułem wprowadzenia zwrócił uwagę na powody przeżywania obecnie przez osoby konsekrowane licznych problemów w realizacji swego powołania. Wspomniane problemy, jego zdaniem, stają się często powodem dobrowolnego odejścia z instytutu, a przypadki rażącego naruszania zasad życia

konsekrowanego wymagają od kompetentnych przełożonych podjęcia działań zmierzających do wydalenia z instytutu. Następnie podkreślił, że problematyka definitywnego wyłączenia zakonników z instytutów jest jedną z najtrudniejszych dziedzin życia konsekrowanego. W ramach dobrowolnego odejścia zakonnika z instytutu Prelegent poddał szczegółowej analizie instytucję sekularyzacji profesa czasowego, poruszając kwestię dobrowolnego opuszczenia instytutu po upływie profesji czasowej, następnie w przypadku niedopuszczenia do odnowienia profesji czasowej lub do złożenia profesji wieczystej, które skutkują opuszczeniem instytutu. Kończąc pierwszą część swego wystąpienia omówił On istotne elementy samego indultu odejścia profesa czasowego.

W dalszej części Prelegent pozostając wciąż przy tej problematyce omówił sekularyzację osoby konsekrowanej po profesji wieczystej. W związku z tym poddał analizie szeroką listę przyczyn ubiegania się o indult sekularyzacji. Na uwagę zasługuje również dokładna analiza procedury sekularyzacji profesa ślubów wieczystych mogąca służyć praktyczną pomocą zarówno przełożonym wyższym jak i samym sekularyzowanym zakonnikom. Także rozróżnienie między eksklaustracją zakonnika duchownego a jego sekularyzacją *ad experimentum* dokonane przez Prelegenta udzieliło odpowiedzi na szereg pytań praktycznych. Kolejną kwestią poruszoną przez niego była sprawa ponownego przyjęcia zakonnika do instytutu, ponieważ zdarzają się sytuacje, że sekularyzowany lub wydalony zakonnik, pragnie ponownie wstąpić do tego samego instytutu.

Prelegent następnie omówił trzy sposoby wydalenia zakonnika z instytutu tj. wydalenie *ipso facto*, obligatoryjne oraz fakultatywne. W swej wypowiedzi uwzględnił także realia życia współczesnego społeczeństwa i wyjaśnił, że przyczyną wydalenia z instytutu na mocy samego prawa nie mogą stanowić związki partnerskie, nawet usankcjonowane prawem cywilnym, jako związki dwóch osób dowolnej lub tej samej płci. W końcowej części referatu omówił procedurę wydalenia obowiązkowego i fakultatywnego zakonnika.

Po zakończeniu drugiej sesji odbyła się również ożywiona dyskusja na temat wygłoszonych referatów. Ks. dr P. Skonieczny dopowiedział w związku z problematyką poruszoną przez ks. dr M. Stokłosę, że praktyka wskazuje, że najpierw następuje wydalenie z instytutu a później wydalenie ze stanu duchownego. Ks. M. Stokłosa zgodził się z tym stanowiskiem, chociaż zauważył, że odnośne procedury są przeprowadzane w dwóch odrębnych dykasteriach Kurii Rzymskiej. Z kolei o. dr G. Bartoszewski zabierając głos

podkreślił pożyteczność konferencji i wagę poruszanych problemów i wyraził podziękowanie dla jej organizatorów. Następnie ks. prof. A. Skorupa odnosząc się do referatu ks. dr A. Sosnowskiego zapytał czy rzeczywiście w przypadku konfliktu między przełożonym a zakonnikiem należy raczej zakonnika wywalić. W odpowiedzi Prelegent podkreślił, że w swej wypowiedzi skorzystał z sugestii znanego autora De Paolisa, który sugeruje takie rozwiązanie. S. Aleksandra (Pallotyńka) odniosła się do sytuacji, kiedy przełożony nie wykonuje swoich funkcji, podkreślając, że wizytacja kanoniczna może być nieskuteczna na skutek manipulacji. Zauważyła też, że przebywanie poza wspólnotą często jest powodowane względami ludzkimi. Często opieka nad rodzicami jest powodem eksklustracji. Wyższy przełożony może poprosić Kongregację o jej przedłużenie. W odpowiedzi ks. dr Sosnowski zauważył, że w poważniejszych przypadkach może być zastosowana eksklustracja nałożona. Podkreślił też, że osobiście ma zaufanie do Kongregacji i stosowanych przez nią procedur. Ks. dr M. Stokłosa dodał, że Kongregacja dotychczas udzielała pozwolenia na jeden rok pobytu poza wspólnotą, bowiem chce mieć kontrolę na tych przypadkach. Z kolei ks. prof. J. Wroceński podkreślając istnienie ogólnopolskiego programu formacji kapłańskiej zapytał o program formacji zakonnej. W odpowiedzi ks. prof. J. Krzywda zauważył, że programy formacji zakonnej powinny być ustalone. Formacja winna się dokonywać w oparciu o nie, ale brak szczegółów w tej materii. Nie funkcjonuje ogólnopolski program formacji zakonnej. S. Emanuela (Zgromadzenie Uczennic Krzyża) dopowiedziała, że spotkała się z takimi programami w instytutach żeńskich. Są to programy wewnętrzne.

Po zakończonej dyskusji ks. prof. J. Wroceński podsumował obrady konferencji i podziękował wszystkim, którzy przyczynili się do jej organizacji i przebiegu, zwłaszcza Prelegentom i zabierającym głos w dyskusji. Wyraził też nadzieję, że w trwającym Roku Życia Konsekrowanego praktyczne treści tej konferencji z dziedziny prawa kanonicznego, pomogą wszystkim uczestnikom i przez publikację jej materiałów pozostałym członkom instytutów życia konsekrowanego w podjęciu refleksji nad życiem konsekrowanym.

ks. Józef Wroceński SCJ